

ARTIKELEN

Samenwerking in de criminaliteitsbestrijding

Kwalitatief onderzoek naar de integrale aanpak van illegale hennepsteelt

Marc Schuilenburg & Wytske van der Wagen

De integrale aanpak van georganiseerde hennepsteelt is een belangrijk thema binnen de Nederlandse criminaliteitsbestrijding. Hoewel er verschillende studies zijn verricht naar de effectiviteit van die aanpak, is er weinig bekend hoe actoren als de politie, gemeente, energiebedrijven en woningbouwcorporaties, de samenwerking van 'binnenuit' ervaren, dat wil zeggen: de interacties en percepties die zich voltrekken op het 'moleculaire niveau' van de samenwerking. De resultaten van deze studie laten zien dat de uitvoering complexer en weerbarstiger is dan tot nu toe werd gedacht. De samenwerking lijkt niet zozeer routinematig, structureel en 'georganiseerd' te verlopen, maar eerder flexibel, dynamisch en 'zelforganiserend'.

1 Inleiding

De aanpak van de georganiseerde hennepsteelt is een belangrijk thema binnen de Nederlandse criminaliteitsbestrijding en staat de laatste vijf jaar regelmatig in de belangstelling van de media. Hennepsteelt zorgt voor overlast, verloedering en gevaarstelling in woonwijken. Bovendien kan het gepaard gaan met uitkeringsfraude, belastingontduiking en energiediefstal (o.a. Bovenkerk & Hogewind 2002; Spapens, Van de Bunt & Rastovac 2007). In vervolg op de *Cannabisbrief* van 23 april 2004 van de regering aan de Tweede Kamer is een landelijke intensivering ingezet van de aanpak van illegale hennepsteelt. Er wordt gestreefd naar een meer integrale en effectievere aanpak waarbij overheidsdiensten en benadeelde bedrijven gemeenschappelijk optreden tegen hennepstellers (Notitie Integrale Aanpak Hennepsteelt 2006¹). Hierbij werken politie en Openbaar Ministerie samen met andere organisaties, meestal gemeenten, woningbouwcorporaties en energiebedrijven.² Omdat deze partijen afzonderlijk niet in staat zijn het probleem van illegale hennepkwekerijen in volle omvang aan te pakken, wordt een scheiding

1 *Kamerstukken II 2005/06, 24 077, nr. 184, Drugbeleid; Brief minister bij aanbieding notitie integrale aanpak hennepsteelt.*

2 Inmiddels is in Den Haag en Rotterdam een proef van start gegaan om ook burgers te betrekken bij het opsporen van hennepkwekerijen in hun stad. De gemeenten hebben daarvoor in elke stad 15.000 kaarten verspreid met daarop de geur van hennep om kwekerijen te kunnen herkennen. Dit initiatief komt van gasleverancier Eneco. Die verspreidde in 2006 en 2007 een zogenoemde 'gaskraskaart' onder 1,8 miljoen klanten om ze bewust te maken van gaslucht.

tussen deze organisaties niet als effectief beschouwd. Mogelijkheden om de problematiek van hennepsteelt het hoofd te kunnen bieden, worden vergroot wanneer de krachten van partijen worden gebundeld in een nieuw geheel. Zo maakt de combinatie van middelen en instrumenten de aanpak minder afhankelijk van zowel de mogelijkheden als de inzet en capaciteit van slechts één partij. Dat is te begrijpen in het licht van de juridische en controle mogelijkheden die de partijen afzonderlijk hebben (Bergmans 2007). Maar de bundeling van krachten maakt ook nieuwsgierig naar de interacties die op een 'moleculair niveau' (Schuilenburg & Van Calster 2009; 2010) spelen tussen de verschillende actoren in de integrale aanpak van hennepsteelt.

Met het moleculaire niveau van de integrale aanpak van hennepsteelt worden de veranderingen en transformaties in de samenwerking bedoeld die te maken hebben met de interacties en processen van betekenisgeving tussen de actoren op de werkvloer. Hoe interpreteren de actoren bijvoorbeeld de gemaakte afspraken en welk belang kennen ze toe aan de handhaving daarvan? Ontstaan er eigen invullingen van afspraken die op hun beurt weer het officiële beleid kunnen beïnvloeden? Door onderzoek te doen naar het moleculaire niveau kan volgens ons meer zicht worden gekregen op de dynamiek en mechanismen tussen de actoren in de aanpak van de hennepsteelt. Om die reden staat in dit artikel de vraag centraal hoe de integrale aanpak van binnenuit wordt ervaren. Die vraag is relevant omdat het huidige onderzoek naar de criminaliteitsbestrijding zich vooral richt op de vraag of een gekozen aanpak werkt, en veel minder op *waarom* en *onder welke omstandigheden* (Nelen 2008, 70) dat het geval is. In antwoord op de vraagstelling lichten we de zienswijzen op de samenwerking nader uit van de belangrijkste partijen die hun expertise en krachten hebben gebundeld in de integrale aanpak van de hennepsteelt. Allereerst wordt een korte schets gegeven van de bestuurlijke achtergrond van deze nieuwe aanpak en van de belangrijkste bevindingen uit wetenschappelijk onderzoek naar de bestrijding van illegale hennepsteelt. Vervolgens gaan we in op de gehanteerde methodologie van het onderzoek. Daarna worden de attitudes en percepties behandeld van de actoren die het overheidsbeleid uitvoeren en bespreken we twee processen van zelforganisatie op de werkvloer.

2 Bestuurlijke achtergrond

Tekenend voor de veranderde aanpak van de criminaliteitsbestrijding is de intensivering en versterking van de opsporing door de samenwerking van publieke en private partijen. Een van de vragen daarbij is hoe deze samenwerkingsverbanden kunnen worden begrepen vanuit een bestuurlijk perspectief. Relevant hier is dat de integrale aanpak van hennepsteelt in de regel wordt gezien als een iets ingewikkeldere variant van een eenvoudige samenwerking. Dit heeft te maken met het feit dat de verschillende partijen hun eigen organisatie, doeleinden en werkwijzen meebrengen in een nieuw geheel. De meeste partijen in het samenwerkingsverband speelden immers al een rol vóór de implementatie van de integrale aanpak van de hennepsteelt. Hun rol is dus niet nieuw, maar vaak wel veranderd door de nieuwe vorm van samenwerken. Hoewel de samenwerking daarmee iets

complexer van aard wordt, laat het nieuwe geheel zich echter nog steeds makkelijk sturen en veranderen. In de regel zullen de verschillen tussen de partijen namelijk relatief eenvoudig zijn te overbruggen en is ieders manier van werken zo te ordenen dat het bijdraagt aan het functioneren van het grotere geheel. Op die manier is er wel meer inspanning nodig om het geheel te doorgronden, maar de werking blijft hetzelfde als bij eenvoudige systemen (zie: Teisman 2005).

Om het nieuwe geheel optimaal te laten functioneren, worden allerlei middelen ingezet die ondersteunend zijn voor de doelen van de integrale aanpak. Die doelen zijn in het *Voorbeeld Convenant Integrale Aanpak Hennep* als volgt omschreven:

‘Het in onderlinge afstemming en in gezamenlijkheid nemen van preventieve en repressieve maatregelen, die ertoe leiden dat gevaarlijke situaties worden beëindigd, criminele activiteiten met betrekking tot hennepkwekerijen worden voorkomen en bestreden, de leefbaarheid in de betreffende straten en buurten verbetert, gevoelens van onveiligheid worden weggenomen, het oneigenlijke gebruik van woonruimte, het oneigenlijke gebruik van uitkeringen, het illegaal aftappen van elektriciteit en belastingfraude in dit kader wordt tegengegaan en een breed palet van sancties en maatregelen wordt toegepast op de teler.’ (2007, 2)

De diversiteit van de geformuleerde doelen hangt voor een belangrijk deel samen met de veronderstelde voordelen van de integrale aanpak. Zo zal het de pakkans van hennep telers vergroten en bij ontdekking kunnen de daders harder en vanuit verschillende gebieden worden gestraft. Daarbij kunnen sancties worden ingezet uit het strafrecht, bestuursrecht en privaatrecht. In het verlengde daarvan wordt gewezen op de afschrikwekkende werking die uitgaat van de aanpak. Mensen zouden minder snel bereid zijn om risico's te nemen die gepaard gaan met hennep teelt (Bergmans 2007). Daarnaast zijn er de praktische voordelen van de samenwerking zelf. Deze hebben voor een belangrijk deel te maken met, wat wordt genoemd, de 'leerprocessen' van de samenwerking (o.a. Kane, Argote & Levine 2005; Reagans & McEvily 2003). Dit gaat om het overdragen van kennis tussen de deelnemende partijen waardoor de samenwerking kan worden versterkt en de doelen sneller en beter worden behaald. Zo leren de partijen door het oplossen van hennepplantages veel over de verschillende kanten van het probleem en van elkaars taken, belangen en expertise (bijvoorbeeld de technische facetten van het werk van een energiebedrijf). Deze kennis kan vervolgens weer worden gebruikt voor een effectievere aanpak (Bovenkerk 2008). Tevens wordt de politie veel werk uit handen genomen door de (deels) bestuursrechtelijke aanpak van de gemeente in het kader van de Wet BIBOB. Deze richt zich op het wegnemen van gelegenheden en situaties die criminaliteit kunnen faciliteren. Hierdoor kan de politie zich meer concentreren op de opsporing van criminele netwerken achter de hennep teelt.

Een bekend middel om de eerder aangehaalde doelen van de aanpak van hennep teelt te bereiken, is een convenant dat wordt afgesloten tussen de deelnemende partijen en waarin werkafspraken worden gemaakt over de doelstellingen en het afleggen van verantwoording. In toenemende mate worden dergelijke

convenanten ondertekend. Zo zijn al in 205 gemeenten convenanten afgesloten ten behoeve van de aanpak van de georganiseerde hennep-teelt (Van Laar & Van Ooyen-Houben 2009). Een ander middel dat wordt gebruikt om de afgesproken doelen te behalen, is de hennep-handeling, beter bekend als 'het draaiboek' waarin de verschillende stappen in het werkproces van de integrale aanpak uiteen zijn gezet en vaste aanspreekpunten zijn benoemd voor vragen van de deelnemers. Op basis hiervan kan ook de voortgang van de samenwerking worden gemonitord en is er controle op het functioneren van het geheel. Voeg hierbij de formele overleg structuren tussen de partijen, de functioneringsgesprekken die leiding gevenden op vaste momenten houden met de medewerkers van een team en de verplichte (vaak maandelijks) rapportages over de bereikte resultaten van de ontmantelingen (aantal opgerolde kwekerijen, aangetroffen planten, ontnomen winst) en er is al snel structuur en regelmaat te zien in de aanpak van de hennep-teelt. Dit beeld wordt ook bevestigd in wetenschappelijke onderzoeken naar de ontmantelingen van hennepkwekerijen in Nederland (o.a. Spapens, Van de Bunt & Rastovac 2007; Fijnaut & De Ruyver 2008; Korf & Wouters 2008). Daarin komt naar voren dat het ontmantelen van hennepkwekerijen de afgelopen jaren 'steeds meer het karakter heeft gekregen van een gestructureerde, gestroomlijnde en ook meer routinematige aanpak' (Wouters, Korf & Kroeske 2007, 34).

3 Methodiek

In dit artikel wordt het moleculaire niveau van de aanpak van hennep-teelt onderzocht. Dit betekent dat er is gekeken naar de dagelijkse interacties tussen actoren die met de uitvoering van de integrale aanpak zijn belast. De idee is dat deze interacties inderdaad vaak een gestructureerd en routinematig karakter zullen hebben, zoals in bovengenoemde onderzoeken naar de ontmantelingen reeds is vastgesteld, en zich daarbij continu of lineair blijven ontwikkelen. Maar tegelijkertijd kunnen zich ook altijd interacties aandienen die onregelmatig en onverwacht zijn en veel meer een discontinu karakter hebben. Deze interacties zijn moeilijk te voorspellen en hangen voor een belangrijk deel samen met de invulling en betekenis die actoren geven aan hun eigen handelingen en aan die van anderen. Zo kunnen ze tot stand komen door plotselinge gebeurtenissen tijdens het ontmantelen en dus bij verrassing plaatsvinden. Er is dan bijvoorbeeld sprake van afwijkende processen die niet zijn te herleiden tot de aanpak van het geheel of tot een van de partijen afzonderlijk die aan het geheel deelneemt. Een van de mogelijke gevolgen is dat er afwijkende systemen in de integrale aanpak van hennep-teelt kunnen ontstaan die anders werken dan op 'het molaire niveau' (Schuilenburg & Van Calster 2009; 2010) van de aanpak. Dit molaire niveau definiëren we als het structurele niveau van de aanpak. Aan de ene kant kun je hierbij denken aan de doelstellingen, afspraken en controlemiddelen van de integrale aanpak, zoals die hiervoor al aan de orde zijn gekomen. Aan de andere kant vallen hieronder de werkprocessen en handelingen met een grote mate van voorspelbaarheid, zoals routines en het formele taalgebruik van de actoren.

Omdat onderzoek naar het moleculaire niveau van de aanpak van hennepsteelt niet kan worden teruggevoerd op de structurele kenmerken van de aanpak zelf, en dus vooraf niet te kennen is voor onderzoekers, is het handelen van de uitvoerende actoren bestudeerd. Dit is gedaan door semigestructureerde interviews en observaties in twee gemeenten waar een integrale aanpak van hennepsteelt plaatsvindt: Eindhoven en Rotterdam. Er zijn in totaal vijftien interviews afgenomen met de belangrijkste actoren van de integrale aanpak in deze steden: politie, gemeente, energiebedrijven en woningbouwcorporaties. Hoewel er ook andere partijen betrokken zijn bij de aanpak, is besloten om die spelers te interviewen die daadwerkelijk een aandeel hebben bij de ontmantelingen zelf, dat wil zeggen: bij de samenwerking op operationeel niveau. De voorkeur ging minder uit naar partijen die achteraf informatie verstrekken krijgen over panden die ontmanteld zijn, zoals de sociale dienst en het Openbaar Ministerie. In Eindhoven zijn negen respondenten geïnterviewd. Het gaat om een wijkagent van de politie; een netwerkinspecteur van de gemeente, twee medewerkers van het Bestuurlijk Interventie Team Eindhoven (Bite), een teammanager en een fraude-inspecteur van het Energiebedrijf, een projectleider van de Belastingdienst, een projectmanager en een senior medewerker klanten Woningbouwcorporaties. In Rotterdam zijn zes personen geïnterviewd. Er is gesproken met een brigadier regiopolitie en een wijkagent, een projectmanager van het hennepsteam van de gemeente (Ds+V), een sociaal beheerder van de Woningbouwcorporatie, een teamleider fraudebestrijding en een fraude-inspecteur van het Energiebedrijf. Naast de interviews zijn vergaderingen bezocht in het kader van het Programma Aanpak Georganiseerde Hennepsteelt en er zijn participerende observaties verricht tijdens verschillende ontmantelingsdagen.

Voordat de resultaten van de interviews worden besproken, moet worden opgemerkt dat beide steden niet dezelfde systematiek van ontmantelen hanteren. Het verschil is de wijze waarop te werk wordt gegaan op de actiedagen. In Eindhoven wordt het 'opplussen' van tevoren gedaan. 'Opplussen' is het concreet maken van de verdenking door middel van een warmtemeting, ampèremeting en gegevens uit andere bronnen. Twee of drie 'plussen' zijn voldoende om een machtiging tot binnentreden van de woning aan te kunnen vragen. Het Bestuurlijk Interventie Team van de gemeente Eindhoven (Bite) en de politie plannen deze 'opgepluste' adressen vervolgens in op een tweewekelijkse actiedag. Daarentegen wordt in Rotterdam het systeem gehanteerd van de 'hennepstroom.' De politie, een gemeentebestuurder en een fraude-expert van het energiebedrijf gaan samen op pad en bezoeken wekelijks een aantal adressen waar een melding van is binnengekomen. Het team verzamelt dus ter plekke de 'plussen' die nodig zijn om de verdenking concreet te maken. In sommige gevallen zijn bepaalde 'plussen' al bekend. Zo kan de gemeente in een eerder stadium onderzoek hebben gedaan met een infraroodcamera naar een geconstateerde (stank)overlast. In andere gevallen is er een (anonieme) melding ontvangen van een burger zodat de resterende 'plussen' op de dag zelf bijeen moeten worden gebracht.

4 Deelname in de praktijk

Weliswaar staat de integrale aanpak van hennepsteelt bol van bestuurlijke spierballentaal als daadkracht, doorpakken en duidelijkheid, de werkelijkheid blijkt toch een andere. De praktijk toont aan dat de handhaving wordt geconfronteerd met allerlei belemmeringen en onenigheden. Nu al kan worden gezegd dat er in Rotterdam minder discussie is over de gehanteerde aanpak dan in Eindhoven. Dat heeft veel te maken, zo komt uit de interviews naar voren, met de opstelling van de woningbouwverenigingen. In Rotterdam ontvangen de woningbouwcorporaties een compleet dossier van het hennepsteam met daarin de gegevens die nodig zijn om een civiele procedure te starten tegen de overtreder. Bovendien is het in deze gemeente eerder uitzondering dan regel dat een woningbouwvereniging niet meegaat met de 'henneprein'. Volgens een respondent van een Rotterdamse woningbouwvereniging kan zo beter de specifieke situatie worden bekeken en kan ook de huur van de overtreder meteen worden opgezegd. In tegenstelling tot Rotterdam hebben de woningbouwverenigingen in Eindhoven het besluit genomen geen medewerkers meer af te vaardigen naar de actiedagen. Naast organisatorische redenen wordt door de geïnterviewde medewerkers van de woningbouwverenigingen aangevoerd dat ze hun aanwezigheid niet van toegevoegde waarde vinden en dat het ontmantelen van hennepkwekerijen geen taak is van een woningbouwcorporatie. Zo stelt een respondent: 'Het gaat om criminaliteit en daar zijn wij niet van. Wij zijn geen organisatie die zich bezighoudt met het vangen van boeven. Een senior klantbeheerder behoort niet deel te nemen aan de ontmantelingen.' Een andere respondent van een woningbouwvereniging wijst op het veiligheidsaspect tijdens de ontmantelingen. Zo zijn er in het verleden verschillende bedreigingen geuit aan het adres van woningbouwcorporaties. Overigens wordt dit argument gecounterd in de interviews met de medewerkers van energiebedrijven doordat zij in de hoedanigheid van fraude-inspecteurs ook gevaar lopen tijdens de actiedagen.

Niet alleen menen de energiebedrijven dat de woningbouwcorporaties zich er te 'gemakkelijk van afmaken'. Ook andere partijen stellen dat de corporaties wel heel eenvoudig profiteren van de informatie die ze ontvangen na afloop van de actiedagen om daarmee een civiele procedure te kunnen starten tegen de bewoner. Een respondent stelt dat de woningbouwverenigingen te veel leunen op andere partners en te weinig hun eigen verantwoordelijkheid nemen. Een respondent van de politie wijst op de mogelijke gevolgen van deze handelwijze: 'Je proeft binnen de politie dat sommige medewerkers niet gemotiveerd zijn informatie te sturen aan een woningbouwcorporatie omdat de laatste het geen prioriteit vindt iemand mee te sturen.' De respondenten van de woningbouwcorporaties verwerpen zich tegen de opmerkingen van de politie door te stellen dat de zaken worden omgedraaid. De politie, aldus de geïnterviewde respondenten, geeft slechts kritiek op de woningbouwcorporaties omdat ze wil voorkomen dat allerlei problemen in de samenwerking worden toegeschreven aan de politie zelf. Dat roept de vraag op welke problemen zich voordoen in de samenwerking en in welke mate deze problemen kunnen worden gerelateerd aan de verschillende zienswijzen van de actoren en de interacties tussen de participanten.

5 Conflicterende belangen

In de vorige paragraaf is de discussie aan de orde gekomen over het besluit van de woningbouwverenigingen in Eindhoven om niet langer te participeren in de ontmantelingen. Uit gesprekken in beide gemeenten komen nog kwesties over twee andere partijen naar voren: energiebedrijven en de politie. Met betrekking tot de energiebedrijven keert het verwijt terug dat ze te weinig begrip en geduld betrachten als het gaat om de samenwerking zelf en de aanpassingen die nodig zijn om de werkwijze te verbeteren en efficiënter te maken. Een respondent drukt dit als volgt uit: 'Voor hen [de energiebedrijven, MS en WW] is slechts één ding van belang, namelijk dat zij zo veel mogelijk verloren energie kunnen terugvorderen van zo veel mogelijk panden. Maar wanneer je deel uitmaakt van de integrale aanpak, moet je ook begrip hebben voor de posities van andere partijen.' Evenwel worden de energiebedrijven door alle respondenten gezien als een serieuze en essentiële partner in de samenwerking. Zowel in Rotterdam als Eindhoven worden ze omschreven als een partij die niet hoeft te worden aangespoord en die haar taak gedreven vervult. Bovendien worden hun technische kennis en expertise met betrekking tot de ontmantelingen (zoals de installatie van de meterkast) als onmisbaar beschouwd voor de samenwerking.

Met betrekking tot de politie komt het verwijt ter sprake dat ze te weinig capaciteit vrijmaakt voor de aanpak van hennepsteelt. Andere partijen ervaren het als problematisch dat de politie niet voldoende mankracht beschikbaar stelt voor de ontmantelingen van plantages in woningen. 'De politie anticipeert er niet op in hun jaarplannen. Er worden geen extra uren voor vrijgemaakt. Ze roept iets wat ze niet waar kan maken', merkt een respondent op. Hoewel partijen begrip hebben voor het capaciteitsprobleem van de politie, staan ze ook kritisch tegenover de geleverde inzet van de politie. Zo stelt een respondent: 'Als hennep daadwerkelijk een prioriteit zou zijn, zou ze er wel meer aan doen. De politie moet gewoon haar tent managen. We zitten nu al vier jaar te praten, maar ik zie er niets van terugkomen. Dat maakt het allemaal lastig. Je krijgt dan schimmige vergaderingen waarin iedereen elkaar de bal toespeelt en de schuld geeft.' Andere respondenten hebben het gevoel dat de politie het capaciteitsprobleem ook als excuus gebruikt. 'Hennep is niet altijd een populair onderwerp. Je kunt gemakkelijk zeggen dat je geen capaciteit hebt en dat je er even niks aan doet.'

In het verlengde van deze kritiek wijzen sommige respondenten op de individuele voorkeuren die politieagenten erop nahouden. Zo stelt een respondent: 'Ik weet bij de politie wie er wel en wie er geen zin in heeft.' Drie redenen komen naar voren voor het feit dat niet alle politiemensen even gemotiveerd zijn om deel te nemen aan de actiedagen in Eindhoven en de Rotterdamse henneptrain. In de eerste plaats noemen veel betrokkenen als oorzaak de tijdrovendheid van de ontmantelingen. De politie geeft een soortgelijke verklaring en stelt dat zij meer tijd kwijt is met de integrale aanpak dan andere partijen. Een respondent van de politie zegt: 'Coördineren wil niet zeggen dat je het meeste doet [er wordt verwezen naar Bite, MS en WW]. De politie zal altijd het meeste werk moeten verrichten,

zowel qua tijd als capaciteit.³ In de tweede plaats wordt gewezen op de administratieve lasten van de politie. Zo dienen wijkagenten na een ontmanteling nog veel tijd achter hun bureau door te brengen om administratieve taken te vervullen die verband houden met de uitvoering van de aan hen opgedragen taken, zoals het opmaken van een proces-verbaal van aangifte, het invoeren van gegevens en de aanlevering van een dossier aan het Openbaar Ministerie. Hoewel er geen eenduidig beeld bestaat over de omvang van deze belasting, behoren deze taken niet tot de meest favoriete werkzaamheden van agenten en worden ze bovendien vaak als stressvol beschouwd (Kop & Euwema 2001; Brummelkamp & Linssen 2006). In de derde plaats wordt erop gewezen dat de politie de aanpak te hard zou vinden en het beeld heeft dat hennep 'onschuldig' is. Zo stelt een respondent: 'Het heeft soms een hoog zieligheidgehalte en ik denk dat een politieagent daarom vaak denkt dat er wel grotere boeven zijn te vangen. Het heeft geen haast. Zaken als roofovervallen of een moord krijgen voorrang.'

De combinatie van deze redenen leidt tot de vaststelling dat de politie minder een verbindende rol vervult binnen de onderzochte samenwerkingsverbanden dan in theorie mag worden verwacht. Immers, in de integrale aanpak vervult ze enerzijds een belangrijke functie ten opzichte van het Openbaar Ministerie met betrekking tot de strafrechtelijke aanpak van het probleem. En anderzijds zijn woningbouwverenigingen en energiebedrijven afhankelijk van de politie voor de te voeren civiele procedures jegens de overtreder. In beide gevallen is een proces-verbaal nodig voor verdere juridische stappen. Bovendien is de samenwerking gebaat bij gemotiveerd politiepersoneel. In de praktijk blijkt echter niemand – dus ook de gemeente niet – de andere spelers aan te kunnen sturen. Vrijwel iedereen is van elkaar afhankelijk en er is altijd de medewerking van een andere speler nodig om het gewenste eindresultaat te bereiken. Bovendien beschikken alle spelers over eigen machtsmiddelen die ze, zoals we in de volgende paragraaf zullen zien, dreigen in te zetten om bepaalde doelen te bereiken. Politie mensen die nauw betrokken zijn bij de aanpak van hennep teelt, bevestigen deze bevindingen en voelen zich er soms ongelukkig onder dat ze in gebreke blijven. Het volgende citaat werpt hier nader licht op: 'Schaamte is een groot woord, maar ik voel me wel eens ongemakkelijk als lid van de politie. Je laat af en toe toch steekjes vallen.'

6 Zelforganiserende processen

In antwoord op de vraag naar de interacties en processen van betekenisgeving op het moleculaire niveau van de integrale aanpak, is het belangrijk deze processen niet te reduceren tot structurele factoren van de samenwerking als de samen-

3 Wellicht ligt hierin een verklaring voor het feit dat de politie in een van de onderzochte gemeenten vertrekt wanneer een particulier veiligheidsbedrijf ter plekke komt. Dit bedrijf neemt de taak van de politie over en controleert of de situatie in de woning veilig is. Zo moet het de veiligheid garanderen van de werknemers van het ontmantelingsbedrijf en hen begeleiden naar de plek waar de planten en kweekbenodigdheden worden vernietigd. De politie grijpt de komst van het bedrijf aan om eerder weg te gaan. Wanneer het bedrijf arriveert, is dat voor de politie het signaal dat haar taak erop zit.

stelling, de coördinatie van de manier van aanpak en consensus over de doelstellingen en de onderlinge verhoudingen (zie daarvoor: Terpstra & Kouwenhoven 2004, 50-52), zoals die hiervoor al kort zijn belicht en welke vanzelfsprekend moeten zijn voor het optimaal functioneren van de bestrijding van hennepeteelt. Dit geldt *mutatis mutandis* ook voor een factor als het vertrouwen dat partijen in elkaar moeten hebben. Hoe nodig en nuttig deze ook zullen zijn voor de structuur van de samenwerking, steeds gaat het om kenmerken die dienstbaar zijn aan de werking van het hennepprogramma en terugvallen op een sturings- of maakbaarheidsdenken van het veiligheidsvraagstuk (Schuilenburg 2008). Begrippen als consensus en vertrouwen zijn echter geen statische kenmerken of te objectiveren factoren, maar altijd het voorlopige resultaat van de attitudes en percepties van de actoren die het officiële beleid uitvoeren en van de spanningen en conflicten die daaraan voorafgaan. Veel meer dan om een instrumentele beschrijving gaat het daarom om de vraag hoe consensus en vertrouwen *tussen* actoren in de praktijk tot stand komen en de wijze waarop *in* concrete omstandigheden aan het handelen van de actoren voor, tijdens en na de ontmantelingen vorm en inhoud wordt gegeven.

Een antwoord hierop kan worden gegeven door op zoek te gaan naar, wat we willen noemen, de 'zelforganiserende processen in de integrale aanpak'.⁴ Onder zelforganiserende processen worden onbedoelde en onvoorspelbare interacties en gebeurtenissen verstaan waarin of van waaruit nieuwe systeemeigenschappen kunnen ontstaan. Interessant is dat deze processen de klassieke manier ondermijnen om naar het gedrag van actoren te kijken. Daarin lijken handelingen altijd de structuur te hebben van 'indien A, dan B' en volgen ze rechtlijnigheid van één serie, namelijk de lijn die gaat van een gekend verleden via het heden naar een zekere toekomst. Het gebruik van de term 'zelforganiserende processen' houdt echter niet in dat je deze processen zelf ook kunt snappen. Vaak zullen ze een lange tijdshorizon hebben en is de relatie tussen oorzaak en gevolg zeer ambigue en moeilijk vast te stellen. In dat opzicht spreekt Taleb van 'zwarte zwanen' (2008), dat zijn onverwachte interacties en gebeurtenissen met grote gevolgen die alléén achteraf voorspelbaar zijn.

Op het gevaar af de zaken te simplificeren definiëren we zelforganiserende processen als reeksen van interacties waarmee actoren een nieuw gedrag uitproberen. Vertalen we dit naar de integrale aanpak van hennepeteelt, dan zullen deze combinerende processen dikwijls plaatsvinden op een moleculair niveau omdat de interacties nooit de exacte verwezenlijking zullen zijn van het voorafgaande ontwerp van de samenwerking. De herhaling ervan kan dan leiden tot een collectief

4 De betekenis van zelforganiserende processen is een uitwerking van het begrip 'autopoïësis' (*autos* betekent in het Grieks 'zelf' en *poiein* betekent 'maken'), dat door Maturana en Varela (1980) is geïntroduceerd in de biologie. Autopoïësis is een geheel nieuwe kijk op de aard van een organisme en de relatie met de omgeving waarin het zich bevindt. Een biologische entiteit wordt daarin opgevat als een netwerk van productie- en transformatieprocessen die componenten voortbrengen en deze componenten (re)genereren op basis van hun interacties het netwerk van processen dat aan hun eigen producties en transformaties ten grondslag ligt. Levende wezens zijn dan te beschouwen als autopoietische systemen die zichzelf produceren door het produceren van een netwerk van productieprocessen.

nieuwe betekenisgeving in de samenwerking. Ter nadere onderbouwing hiervan gaan we in op twee zelforganiserende processen die we in ons onderzoek hebben aangetroffen: (i) motivatiestrategieën en (ii) het opbouwen van vertrouwen.⁵ Deze processen kwamen naar voren tijdens de participerende observaties op de ontmantelingsdagen en zijn verder aan de orde gesteld in de interviews met de betrokken partijen. Bij de uitwerking hiervan hebben we relevante uitspraken en voorbeelden van de respondenten gebundeld en onder een noemer geplaatst. Daarbij zullen we steeds aangeven of het om ‘sommige respondenten’ gaat of de waarneming van ‘één respondent’.

(i) *Motivatiestrategieën*

Om de politie nauwer te betrekken bij de ontmantelingen hebben partijen allerlei strategieën uitgevonden die tot doel hebben de politie te motiveren en tot meer actie aan te sporen. Dit blijkt onder meer uit de volgende citaten: ‘We goochelen met het prikkelen van de politie om toch wat aan de hennep te doen.’ Een andere respondent zegt: ‘Het is maar hoe je de politieorganisatie bespeelt, hoe je ze meekrijgt. Dat is doorslaggevend voor wat ze voor je kunnen doen.’ En weer een andere respondent vertelt: ‘Het is soms hogere stratego dat je moet spelen.’ De volgende vier motivatiestrategieën kunnen in het proces van ontmantelen worden onderscheiden.

In de eerste plaats wordt er ingespeeld op het gemoed van de politie. Dit gebeurt door te zeggen: ‘Als zo’n pand vanavond in de fik vliegt, en er komen vragen over, dan verwijs ik ze graag naar jullie.’ Deze strategie werd in Rotterdam gehanteerd om een wijkchef van de politie over te halen toch personeel vrij te maken voor een ontmanteling. Ze is ook ingezet toen een hulpofficier weigerde een machtiging te geven terwijl er concrete aanwijzingen waren dat er zich in een pand een hennepkwekerij bevond. Een vergelijkbare variant gebruikt een andere respondent. Zegt de politie onvoldoende medewerking toe, dan maakt hij de volgende opmerking: ‘Ik respecteer je beslissing. Maar ik ben het er niet mee eens en dat betekent dat ik de verantwoordelijkheid voor de eventuele gevolgen rondom dat pand bij jou neerleg.’

In de tweede plaats stellen partijen de politie voor de keuze dat ze zelf tot actie overgaan. Hoewel dit niet volgens de officiële afspraken van het afgesloten convenant is, beschikken sommige partijen wel over dergelijke mogelijkheden. Zo is meegemaakt dat een vertegenwoordiger van een van de onderzochte gemeenten in een overleg aangaf: ‘Dan doen we het zelf met een bestuursrechtelijke machtiging.’ Omdat de druk om daadkracht te tonen vaak groot is in de criminaliteitsbestrijding, wordt deze strategie dikwijls als psychologisch middel ingezet door verschillende partijen. In werkelijkheid zal de gemeente niet snel zonder de politie een pand bezoeken waarvan het vermoeden bestaat dat er hennep wordt geteeld.

5 Benadrukt moet worden dat ook andere processen van zelforganisatie een rol bleken te spelen in de samenwerkingsverbanden, zoals het versterken van macht door verschillende partijen. Om reden van beperking behandelen we hier alleen motivatiestrategieën en het opbouwen van vertrouwen.

In de derde plaats worden er anekdotes verteld om de deelnemers enthousiast te maken voor de ontmanteldagen. Illustratief is het verhaal van een medewerker van een energiebedrijf over het feit dat hij geregeld te maken krijgt met ongemotiveerd politiepersoneel. Tijdens de actiedagen vertelt hij daarom verhalen van sensationele aard over eerdere ontmantelingen. Een voorbeeld van zo'n verhaal is de spectaculaire vondst van veertig kilo hennep achter een speciaal gemetselde muur in een woning. Dezelfde respondent kaart daarbij wel het probleem aan dat hennepsteams vaak wisselen van samenstelling. 'Elke keer moet je de agenten prikkelen. Loopt het eindelijk een beetje, dan gaan ze weer naar een andere afdeling. Dan krijg je opnieuw te maken met een aantal nieuwe politiemensen.' Ook tijdens een van de observaties viel het op dat de politieagenten gemotiveerder werden toen er een plantage in een woning werd aangetroffen. Ontdekt men niets in een pand, dan wordt zo'n dag al snel als 'verspild' beschouwd. Dit is ook meegemaakt na afloop van een ontmantelingsdag. Op de vraag van collega's hoeveel kwekerijen er waren opgerold, toonde de desbetreffende politieagent zich zichtbaar verheugd en deelde mee dat er meerdere kwekerijen waren ontmanteld. In de vierde plaats maken actoren in beide gemeenten er een onderlinge competitie van om zo veel mogelijk kwekerijen op te rollen. Zo wordt tegen elkaar gezegd: 'Heb jij deze week maar drie ontmantelingen gedaan?' Deze motivatiestrategie laat zien dat het ontmantelen niet louter moet worden gezien als een juridische aangelegenheid van opsporen en bestraffen en de toepassing van handhavingmaatregelen, maar ook verwantschap heeft met ervaringen uit de wereld van de sport.⁶ Zo zegt een respondent: 'Ik zie het eigenlijk als een wedstrijd. We hebben weer gewonnen van de kwekers.' Voorbeelden uit de sport zijn in dit verband instructief omdat sporters hun succes en falen – ondanks al de wetenschappelijke begeleiding en de medische en technische kennis die tegenwoordig voorhanden is – nooit beschrijven in termen van die wetenschappelijke en technische kennis. Het argument hiervoor is dat niet die kennis, maar de gebeurtenis van het succes of falen *zelf*, het moment is waarop sporters terugvallen in hun verklaringen (zie: Boomkens 2006, 78). De overeenkomst tussen ontmantelen en het doen aan sport wordt nog eens bevestigd in het volgende citaat: 'Wanneer je vermoedens juist zijn, voel je een soort van euforie.' Het is op dit punt dat er ook aanspraak wordt gemaakt op meer respect van andere betrokkenen wanneer er meerdere kwekerijen zijn ontmanteld. Nauw hiermee verbonden is het 'gezamenlijk vijandbeeld' dat tijdens de ontmantelingen wordt opgeroepen door de actoren. Dit vijandbeeld werkt bevorderlijk voor de teamspirit en de onderlinge samenwerking. 'Samen staan we daar om die dader te pakken. Samen staan we sterk,' zo stelt een respondent vast.

6 In 'Muren van stilzwijgen' legt Van de Bunt (2007) een andere relatie tussen fenomenen in de sport en de versterking van toezicht op verboden activiteiten. Van de Bunt is vooral geïnteresseerd in de manier waarop bepaalde sociale praktijken hun gedragingen (zoals het gebruik van doping in het wielrennen) geheim weten te houden tegenover anderen.

(ii) Het opbouwen van vertrouwen

Een algemeen kenmerk van samenwerkingsverbanden is het vertrouwen dat actoren in elkaar uitspreken en de mate van zekerheid die ze moeten hebben dat de te hanteren aanpak van de problematiek ook de juiste is. In de literatuur hierover, die grotendeels schatplichtig is aan het klassieke stuk van Georg Simmel *Das Geheimnis und die geheime Gesellschaft* ([1908] 1992), wordt vertrouwen gezien als een van de belangrijkste factoren voor het functioneren van veiligheidsprogramma's. Zo wordt erop gewezen dat vertrouwen het antwoord is op de complexiteit van samenwerkingsverbanden en bijdraagt aan het succes van de gekozen aanpak (o.a. Smith, Carroll & Ashford 1995; Edelenbos & Klijn 2007). De gedachte hierachter is dat hiërarchisch leiderschap en directe supervisie minder geschikt zijn voor meer horizontale samenwerkingsverbanden als de integrale aanpak. Ons onderzoek naar het moleculaire niveau van de bestrijding van hennepeteelt laat zien hoe vertrouwen tot stand komt in de interacties tussen de actoren en belichaamd wordt in de onmiddellijke aanwezigheid van degenen die betrokken zijn bij de ontmantelingen.

Vanzelfsprekend heeft vertrouwen betrekking op het nakomen van afspraken die zijn gemaakt op een molair niveau en de beloftes die aan elkaar worden gedaan in het werkproces zelf. Zo ziet de meerderheid van de respondenten het naleven van afspraken als het belangrijkste aspect van vertrouwen. Men wijst erop dat het vertrouwen afneemt wanneer afspraken en beloftes niet worden nageleefd. Daarbij wordt wel opgemerkt dat het moet gaan om een patroon met een lange geschiedenis. Het vertrouwen neemt volgens een respondent vooral af wanneer 'onwetendheid' als excuus wordt gebruikt om afspraken niet na te komen. Een voorbeeld hiervan is de situatie waarin iemand zegt niet op de hoogte te zijn van het feit dat bepaalde informatie moet worden doorgegeven, terwijl dit altijd wel op die manier is gegaan. Dit komt volgens meerdere respondenten als 'onbetrouwbaar' over. Weliswaar is er – tot op zekere hoogte – begrip voor personen die door bepaalde omstandigheden een bepaalde deadline niet kunnen halen of niet in staat zijn geweest informatie tijdig door te sturen. Toch wordt ook in die gevallen verwacht dat er toelichting wordt gegeven waarom het niet is gelukt.

Ook wordt vertrouwen door veel respondenten in verband gebracht met integriteit. Dit blijkt uit de volgende uitspraak: 'Je hoort en ziet dingen die mogelijk niet voor jouw oren bestemd zijn en daar moet je op een goede manier mee omgaan. Er mag geen misbruik van worden gemaakt.' Zo mogen bepaalde privégegevens niet belanden bij te veel mensen, zoals de adressen die bezocht zullen gaan worden op een actiedag. Daarnaast stellen respondenten in beide gemeenten aan de orde dat er geen persoonlijke eigendommen van een bewoner worden gestolen uit een pand. Het niet beantwoorden aan dit soort normen kan een zeer groot effect hebben op de samenwerking. In de onderzochte samenwerkingsverbanden zijn dergelijke incidenten niet voorgekomen. Een respondent van een energiebedrijf geeft aan dat hij dit wel heeft meegemaakt in andere regio's.

Daarnaast wordt vertrouwen genoemd in relatie tot de expertise en competenties van de actoren waarmee wordt samengewerkt. Dit kwam naar voren op een ontmantelingsdag in een van de onderzochte gemeenten. Lopend door een straat raakte een medewerker van de gemeente ervan overtuigd dat zich in een woning

een kwekerij bevond. Hij meende de geur van hennep te ruiken en zag aan de achterzijde van het pand aanwijzingen die erop zouden kunnen duiden dat er hennep werd gekweekt. De politieagent in het team had echter zijn twijfels. In tegenstelling tot de gemeenteambtenaar rook hij geen hennep. In de integrale aanpak is hij echter wel de persoon die bevoegd is om een machtiging te regelen tot binnentreden van de woning. Omdat hij vertrouwde op de deskundigheid en capaciteiten van de andere persoon, besloot hij de machtiging toch aan te vragen. Illustratief in dit verband waren zijn woorden: 'Ik ken je goed en ik weet dat je het meestal bij het rechte eind hebt.' Toch was hij bij het binnentreden van de woning zichtbaar gespannen en toonde zich opgelucht toen er een kwekerij werd aangetroffen.

Overigens kan er wel gevaar schuilen in het te gemakkelijk vertrouwen op elkaars expertise en competenties. Een respondent vertelt dat er soms te snel wordt gehandeld op basis van het oordeel van anderen. Dit speelt bijvoorbeeld bij het vaststellen van het aantal oogsten. Op basis van de beschikbare aanwijzingen kunnen er verschillende opvattingen bestaan over de hoeveelheid aan voltooide oogsten. In dat geval moet er een compromis worden gezocht tussen de betrokkenen. Een andere respondent wijst op het feit dat mensen ook kunnen gaan twijfelen aan hun eigen expertise en competenties wanneer hun inschatting sterk afwijkt van die van anderen.

Tot slot komt naar voren dat vertrouwen samenhangt met het kunnen geven van kritiek op elkaar. Wanneer je elkaar vertrouwt, dan kun je elkaar ook aanspreken op fouten die in het werkproces worden gemaakt. Zo spreekt een respondent altijd met zijn collega's af: 'Staat iets je niet aan in mijn handelen, dan vertel je dat aan mij. Dan kan ik uitleggen waarom ik iets wel of niet doe.' Belangrijk is dat de kritiek wel rechtstreeks bij de persoon wordt geuit en niet via omwegen tot iemand komt. Het spreekt daarbij voor zich dat het geven van kritiek niet altijd bevorderlijk is voor de samenwerking. Een respondent uit Eindhoven merkt op: 'Uiteindelijk kom je dan toch te boek te staan als een zeikerd.'

De tegenhanger van het geven van kritiek is volgens veel respondenten 'roddelen'. Krijgt iemand het gevoel dat er wordt geroddeld, dan wordt dit gezien als 'stemmingmakerij'. Aan het woord 'roddelen' kleeft dan ook een uiterst negatieve betekenis. Toch kunnen er ook positieve eigenschappen aan worden verbonden. Zo kan door middel van roddelen informatie worden verspreid en informele sociale controle worden uitgeoefend op de actoren in de samenwerking. Op die manier kan een roddel zelfs bijdragen aan de harmonie en eenheid van de samenwerking (Gluckman 1963). In kritiek hierop is gesteld dat het ook een vorm van communicatie is waarmee een individueel persoon zijn voordeel wil doen en daarbij juist een eigen belang nastreeft (Paine 1967). Roddelen hoeft dus niet noodzakelijkerwijs te leiden tot een verdere cohesie van de samenwerking. Het kan de integrale aanpak zelfs uiteen doen vallen. Toch ontkom je volgens sommige respondenten niet aan het verspreiden van informatie over andere personen. Zo kan roddelen verband houden met het feit dat iemand niet bekendstaat als een persoon die gemotiveerd is om zijn werk te doen. Een respondent zegt: 'Er wordt wel eens over dezen en genen geroepen: "Aan die vent, daar heb je geen zak aan, want die heeft er geen zin in."'

7 Besluit

In dit artikel zijn de interacties bestudeerd tussen actoren die hun expertise en krachten hebben gebundeld in de integrale aanpak van de hennepsteelt. Dit is gedaan in Eindhoven en Rotterdam. Hoewel in de onderzochte steden de formele doelstellingen dezelfde zijn, is er in Rotterdam minder discussie over de bijdrage van andere partijen dan in Eindhoven. Dit kan te maken hebben met het feit dat in Rotterdam al langer en in een vaste formatie wordt samengewerkt. Landelijk wordt Rotterdam ook gezien als de trekker en het voorbeeld van een succesvolle integrale aanpak. Vanzelfsprekend zijn er verschillen tussen de steden, maar ten aanzien van een aantal belangrijke aspecten zien we juist overeenkomsten. De bevindingen van dit onderzoek kunnen we op basis van de data uit twee steden niet zonder meer generaliseren, wat niet wegneemt dat het wel aannemelijk is dat de bevindingen ook elders gelden. Zo blijkt het opbouwen van vertrouwen een belangrijker bindmiddel dan de formele relaties in de aanpak. Daarnaast is de samenwerking zelf een kwestie van duwen en trekken tussen de actoren. Dat is niet per definitie problematisch en hoeft op zich ook niet verkeerd te zijn. Wel zorgt het ervoor dat de samenwerking meer een kwestie van horten en stoten is dan een lineair proces waarin stap voor stap naar een besluit wordt toegewerkt.

De verklaring hiervoor is gevonden in de zelforganiserende processen tussen de actoren in de samenwerking. Deze min of meer grillige processen zijn moeilijk te voorspellen waardoor de uitkomsten of het resultaat van de werkprocessen ook minder voorspelbaar zijn dan ze lijken. Hoewel deze processen in geen van de onderzochte samenwerkingsverbanden als één geheel tot uiting komen, kunnen ze wel degelijk hun schaduw werpen op de aanpak van hennepsteelt. Voor de buitenwereld komt dit krachtenspel echter vaak niet in zicht. Dit komt doordat de aandacht voor de bestrijding van de hennepsteelt zich vooral focust op de structuur van de aanpak en de behaalde resultaten van de werkwijze. Daarbij wordt de integrale aanpak beschouwd als een iets ingewikkeldere variant van een eenvoudig systeem. Zo bestaat de gedachte dat de verschillende delen van het systeem simpel zijn te controleren en er wordt gewezen op de successen van de nieuwe aanpak. Dit is echter een complexiteitreducerende of rationeel-mechanische benadering van de onderhavige problematiek.

In werkelijkheid is de wereld van de integrale aanpak altijd *muddier and messier* dan het molaire niveau van functionaliteit en orde laat zien. Zo maken de beschreven zelforganiserende processen duidelijk dat het huidige beeld van een gestructureerde, gestroomlijnde en routinematige aanpak van hennepsteelt nuancering behoeft. Hoewel er wel degelijk sprake kan zijn van een ordentelijk geheel met een duidelijke voorbereiding, besluit en uitvoering, is er ook altijd een veelheid aan handelingen die over elkaar heen buitelen zonder dat de partijen er veel grip op hebben. Belangrijk is dat deze processen op zichzelf niets te maken hebben met de formele kenmerken van de integrale aanpak. Regelmatig staan deze processen die zichzelf sturen en een eigen dynamiek hebben zelfs op gespannen voet met de structuur die van buitenaf is opgelegd.

Dit leidt ertoe dat in het onderzoek naar de samenwerking in de criminaliteitsbestrijding meer nadruk moet worden gelegd op het samengestelde karakter van

de aanpak. 'Samengesteld' duidt hier niet op de bundeling van krachten van verschillende partijen in een nieuw geheel, maar op het feit dat interacties zich altijd organiseren op zowel het molaire of structurele niveau als een moleculair of dynamisch niveau van de handhaving. Hoewel beide niveaus in de regel afzonderlijk van elkaar worden bestudeerd, alsof het gaat om twee verschillende niveaus van de sociale werkelijkheid, is er in feite maar één proces dat aan het werk is. Alles gebeurt zo altijd gelijktijdig en naast elkaar. Zo worden beleidsmaatregelen in de integrale aanpak altijd op molaire niveau genomen, maar tegelijkertijd door moleculaire processen bepaald. Omdat de niveaus van het molaire en moleculaire gelijktijdig spelen en ook altijd in elkaar zullen doorwerken, zal de spanning tussen beide blijvend zijn. Uiteindelijk leidt dit tot de paradox dat hoe meer structuur er van buiten wordt opgelegd, hoe meer de afwijkende processen binnen de integrale aanpak van hennepteelt zullen toenemen.

Literatuur

- Bergmans, S. (2007) *De juridische gevolgen van hennepteelt in (huur)woningen. Verdere regulering – een verbetering van het softdrugsbeleid*. Tilburg: Celsus Juridische Uitgevers.
- Boomkens, R. (2006) *De nieuwe wanorde. Globalisering en het einde van de maakbare samenleving*. Amsterdam: Van Genneep.
- Bovenkerk, F. (2008) De commerciële teelt van hennep in Nederland en het probleem van de georganiseerde misdaad. In: T. Decorte (red.), *Cannabisteelt in de lage landen. Perspectieven op de Cannabismarkt in België en Nederland*. Leuven: Uitgeverij Acco, 175-184.
- Bovenkerk, F. & W.I.M. Hogewind (2002) *Hennepteelt in Nederland: het probleem van de criminaliteit en haar bestrijding*. Utrecht: Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen.
- Brummelkamp, G. & M. Linssen (2006) *Inventarisatie administratieve belasting van de politie. Vooronderzoek ter identificatie van knelpunten*. Zoetermeer: EIM.
- Bunt, H. van de (2007) Muren van stilzwijgen. In: H. van de Bunt (e.a.) *Drie perspectieven op sociale controle*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 113-136.
- Edelenbos, J. & E.H. Klijn (2007) Trust in complex decision-making networks. A theoretical and empirical exploration. *Administration & Society*, 39(1), 25-50.
- Fijnaut, C. & B. de Ruyver (2008) *Voor een gezamenlijke beheersing van de drugsgerelateerde criminaliteit in de Euregio Maas-Rijn*. Tilburg/Gent.
- Gluckman, M. (1963) Gossip and scandal. *Current Anthropology*, 4, 307-316.
- Kane, A.A., L. Argote & J.M. Levine (2005) Knowledge transfer between groups via personnel rotation. Effects of social identity and knowledge quality. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 96, 56-71.
- Kop, N. & M.C. Euwema (2001) Occupational stress and the use of force by Dutch police officers. *Criminal justice and behavior*, 28(5), 631-652.
- Korf, D.J. & M. Wouters (2008) Ontmantelen van hennepkwekerijen in Nederland. In: T. Decorte (red.), *Cannabisteelt in de lage landen. Perspectieven op de cannabismarkt in België en Nederland*. Leuven: Uitgeverij Acco, 87-103.
- Laar, M. van & M. van Ooyen-Houben (red.) (2009) *Evaluatie van het Nederlandse drugsbeleid*. Utrecht/Den Haag: Trimbos/WODC.
- Maturana, H.R. & F.J. Varela (1980) *Autopoiesis and cognition. The realization of the living*. Dordrecht/London: Reidel.

- Nelen, H. (2008) Demystificeren en Verstehen. De toegevoegde waarde van culturele criminologie voor het evaluatieonderzoek. In: D. Siegel e.a. (red.), *Culturele criminologie*. Den Haag: Boom Juridisch uitgevers, 69-79.
- Paine, R. (1967) What is gossip about? An alternative hypothesis. *Man*, 2, 278-285.
- Reagans, R. & B. McEvily (2003) Network structure and knowledge transfer. The effects of cohesion and range. *Administrative Science Quarterly*, 48(2), 240-267.
- Schuilenburg, M. (2008) Het ontregelend doorzicht van assemblages. Een andere blik op het veiligheidsvraagstuk. *Open. Cahier over kunst en het publieke domein*, nr. 15, 18-35.
- Schuilenburg, M. & P. van Calster (2009) De Collectieve Winkelontzegging: een antwoord van willekeur op overlast. In: H. Boutellier e.a. (red.), *Omstreden ruimte. Over de organisatie van spontaniteit en veiligheid*. Amsterdam: Van Gennep, 137-155.
- Schuilenburg, M. & P. van Calster (2010) Molair en moleculair onderzoek in veiligheidsstudies. *Panopticon*, 31(4), 59-66.
- Simmel, G. ([1908] 1992) Das Geheimnis und die geheime Gesellschaft. In: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 383-455.
- Smith, K.G., S.J. Carroll & S.J. Ashford (1995) Intra- and Interorganizational Cooperation. Toward a Research Agenda. *The Academy of Management Journal*, 38(1), 7-23.
- Spapens, A.C.M., H.G. van de Bunt & L. Rastovac (2007) *De wereld achter de wietteelt*. Den Haag: WODC.
- Taleb, N.N. (2008) *De Zwarte Zwaan. De impact van het hoogst onwaarschijnlijke*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Teisman, G.R. (2005) *Publiek management op de grens van chaos en orde. Over leidinggeven en organiseren in complexiteit*. Den Haag: Sdu Uitgevers. Editie 2007.
- Terpstra, J. & R. Kouwenhoven (2004) *Samenwerken en netwerken in de lokale veiligheidszorg*. Zeist: Uitgeverij Kerckebosch.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal (2004) *Drugbeleid; Brief ministers over het cannabisbeleid*. Vergaderjaar 2003-2004, publicatienummer 24077, nr. 125. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal (2006) *Drugbeleid; Brief minister bij aanbidding notitie integrale aanpak hennepsteelt*. Vergaderjaar 2005-2006, publicatienummer 24077, nr. 184. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Wouters, W., D.J. Korf & B. Kroeske (2007) *Harde aanpak, hete zomer. Een onderzoek naar de ontmanteling van hennepkwekerijen in Nederland*. Den Haag: WODC.